

İNSANIN FƏALİYYƏTİNDƏ DƏYƏRLƏR SİSTEMİNİN ROLU

Məqalədə bildirilir ki, insanın cəmiyyətdə fəaliyyəti təhlil olunarkən burada dəyərlərin roluna diqqətin yetirilməsi zəruridir. Dəyərlərin nəzərə alınması tələbatların, maraqların və mənafehlərin ödənilməsi üçün lazımdır. Dəyərlər şəxsiyyətin fəaliyyətinin tənzimləyici, integrasiyaedici və motivləşdirici mənbəyi rolunu oynayır. İnsanın cəmiyyət üçün faydalı olan hər cür məqsədyönlü fəaliyyəti bu və ya digər dəyərlər sistemində əsaslanır.

Açar sözlər: insan, dəyərlər, cəmiyyət, şəxsiyyət, məqsədyönlü fəaliyyət

Giriş

İnsanın fəaliyyətində dəyərlər sisteminin vacib rolu hər şeydən əvvəl onunla izah edilir ki, bu prosesdə maddi dəyişdirici, idraki dərkedici və dəyərləndirici-qiymətverici tərəflər bir-birindən ayrılmazdır (1, s. 14). Fəaliyyət prosesində dəyərlərin rolu öz əksini başlıca olaraq bunda tapır ki, onun subyektii təbii və sosial gerçəkliyin müvafiq predmetlərini, hadisələri özü və fəaliyyət üçün faydalı və ya zərərli, doğru və ya yalan, ədalətli və ədalətsiz, zəruri və lazımsız olması baxımından qiymətləndirir. Buna görə də dünya onu dərk edən və yeniləşdirən şəxsiyyətin qarşısında çoxtərəfli və çoxpilləli dəyərlər dünyası kimi çıxış edir. Bu, çox mühüm metodoloji prinsipdir. Bu metodoloji prinsip dəyərin insan şüurunun müstəqil xassəsi kimi götürməyi və idrakı münasibətdən fərqləndirməyi tələb edir. Sözügedən metodoloji prinsipi əldə rəhbər tutmaqla, bir tərəfdən insan fəaliyyətinin dəyərləndirici qiymətverici növünün mahiyyətini açmaq, digər tərəfdən isə fəaliyyətin maddi dəyişdirici, idraki-dərkedici sosial-siyasi və s. növlərində dəyərlər sistemi ilə əlaqədar olan problemləri təhlil etmək olar. İnsan fəaliyyəti təkcə rasional-nəzəri idrakın deyil, həm də gerçəkliyə müəyyən münasibət işləyib hazırlayan və onu qiymətləndirən dəyər şüurunun predmetidir.

Dəyərlər reallıq fenomeni kimi

“Dəyərlər reallıq fenomeni kimi insanların fəaliyyəti prosesində yarandığı üçün onlar sosial həyatın özünəməxsus “məna” toxumasını təşkil edir və ictimai münasibətlərdə ifadə olunur. Hər bir insan onu əhatə edən gerçəklik hadisələrinə müəyyən qiymətverici münasibət bəsləyir. Belə münasibət, yəni bizə lazım olan və qiymətləndirdiyimiz şeyləri seçib digərlərindən ayırmaq fərdin etdiyi zəruri hərəkətdir. Bunsuz müxtəlif tələbatlara, mənafehlərə və məqsədlərə malik olan insanın nə fəaliyyəti, nə də həyatının özü qeyri-mümkündür” (1, s. 16-17; 21). Həqiqətən də, insanın həyat fəaliyyəti formaları istinasız olaraq müxtəlif növlü dəyərlər sistemi ilə vasitələnir və onlardan ayrılmazdır. Şəxsiyyətə sosial varlıq kimi məxsus olan yüksək insani keyfiyyətlər onun cəmiyyətdə mövcud olan və fəaliyyət göstərən mütərəqqi dəyərləri mənimsəməsi və əldə rəhbər tutmasının nəticəsidir. Məhz buna görə də humanist, ümumbəşəri həyatın mənası, azadlıq və s. kimi yüksək, ali dəyərlərin araşdırılması heç vaxt indiki qədər aktual olmamışdır. Bəşəriyyət bu gün sivilizasiyalı inkişafın yeni strategiyası, yeni fundamental dəyərlər orientasiyası axtarışı fəzasına daxil olmuşdur. Müasir dövrdə bu məsələ bütövlükdə bəşəriyyət və hər bir şəxsiyyət qarşısında ən aktual və ən ciddi problem kimi durur. Bu əyani surətdə onu göstərir ki, dəyər şüuru və dəyərlər seçimi şəxsiyyətin strukturunda

müstəsna dərəcədə böyük rol oynayır. Dəyərlər seçimi mahiyyət etibarilə insanı dünyaya və özünün-özünə bütöv münasibəti deməkdir. Sözün əsl mənasında ictimai hadisələrin, şəxsiyyətin fəaliyyətinin öyrənilməsində aksioloji problematika, dəyərlərin aksioloji məzmunu getdikcə genişlənir və yeni vüsət alır. Bu baxımdan şəxsiyyətə onun aksioloji təşkili kimi yanaşmaq olar. Şəxsiyyətin varlığının özü sistemli dəyərlər təbiətinə malikdir. Dəyərlər şəxsiyyətin fəaliyyətinin tənzimləyici, səmtləşdirici inteqrasiyaedici və motivləşdirici mənbəyi rolunu oynayır. İnsanın cəmiyyət üçün faydalı olan hər cür məqsədyönlü fəaliyyəti bu və ya digər dəyərlər sisteminə əsaslanır. Dəyərlər insana yaxşını pisdən, gözəlliyi eybəcərlikdən, ədalətli ədalətsizlikdən ayırd etməyə kömək edir (2, s. 106).

İnsan uşaqlıq illərindən başlayaraq yaşadığı mühitdə mövcud olan dəyərləri mənimsəməyə başlayır, yetkinlik dövründən etibarən isə dünyagörüşündə möhkəmlənmiş olan dəyərlər sistemi onun həyat yolu seçimi prosesində həlledici rol oynayır. Həyat yolunu seçmək situasiyası yaranana qədər fərd üçün heç bir dəyər yoxdur. Həyat yolunu seçmək prosesində dəyər nəinki yaranır, hətta praktiki əhəmiyyəti olan nümunə kimi reallığa çevrilir. V.İ. Plotnikov məsələnin bu tərəfinə xüsusi diqqət yetirərək yazır: “Həyat yolu seçimi xətti möhkəmləndirildikdən sonra seçilən dəyər (məsələn, hakimiyyət etalonu) ideal forma kəsb edir, şəxsiyyətin hərəkətini və davranışını tənzimləyir, predmet və hadisələrdəki müsbət və mənfi cəhətləri, kəmiyyət və keyfiyyət xassələrini müqayisə etmək qabiliyyətinə yiyələnir” (3, s. 769).

Ölkəmizdə açıq cəmiyyətə keçid dövründə baş verən radikal dəyişikliklər şəxsiyyətin bütün həyat, düşüncə tərzini dəyişir, onun dəyərlər orientasiyasında ciddi yenilikləri şərtləndirir. Ş.Əsgərov totalitar və açıq cəmiyyətin dəyərlər sistemini müqayisə edərək yazır: “Totalitar quruluşda böyümüş insanın düşüncə tərzilə açıq cəmiyyətdə böyümüş insanın düşüncə tərzində fərq böyükdür. Çünki bu quruluşların əsaslandırıcı dəyərlər sistemi fərqlidir” (4, s. 78). Həqiqətən də, ölkəmizi inkişaf etdirən və ya onu ləngidən səbəbləri düzgün qiymətləndirmək üçün yeni həyat, düşüncə tərzinə, yəni dünyagörüşünə ciddi ehtiyac duyulur. Bu baxımdan şəxsiyyətin fəaliyyəti prosesində dəyərlərin və dəyərlər seçiminin rolunu təhlil edərkən aşağıdakı metodoloji prinsipə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir.

Dəyərlərin yenidən mənalandırılması prosesi

Şəxsiyyətin fəaliyyətində dəyərlərin və dəyərlər seçiminin rolunun aşkar olunmasında başlıca metodoloji prinsiplərdən biri dəyərlərin yenidən mənalandırılması prosesi ilə əlaqədardır. Azərbaycan cəmiyyətində və dünya miqyasında baş verən köklü transformasiya prosesləri, sivilizasiyaların dialoqu şəxsiyyətin ictimai varlığında, aksioloji təşkilində və funksiyalarında, şüuru və davranışında keyfiyyət xarakterli yeniliklər yaradır. Bu yeniliklər öz əksini hər şeydən əvvəl müasir dünyada mövcud olan dəyərlərin yenidən mənalandırılması adlı dərin və çoxtərəfli prosesdə tapır. Sözügedən prosesdə, bir tərəfdən, totalitar quruluşdan miras qalan dəyərlər köklü surətdə dəyişilir və təcridən sıradan çıxır, xalqımızın tarixi, milli-mənəvi dəyərləri, mütərəqqi adət-ənənələri dirçəldilir, özünə qaytarılır, digər tərəfdən, dünya miqyasında, o cümlədən Azərbaycan cəmiyyətində dəyərlərin xeyli hissəsi kökündən dağılır, digər hissəsi yeni məzmunla tamamlanır, nəhayət, zamanımızın tələblərinə, reallıqlarına cavab verən tamamilə yeni dəyərlər sistemi yaranır və getdikcə genişlənir. Biz bu məsələdə belə bir dəyərli fikir ilə razılaşırıq ki, dəyərlərin yenidən mənalandırılmasının başlıca istiqamətini ictimai həyatın bütün tərəflərində humanitar tərəflərin üstün rolunun durmadan artması təşkil edir. “Yaxın keçmişdə insanların davranışı və fəaliyyətində əsas yer tutan dəyərlər (proletar həmrəyliyi, sinfi yanaşma, sosializm və kommunizm işinə sədaqət və s.) bu gün üçün yaramır, onlar müasir reallıqlar fonunda köhnəlmişdir. Bəşəriyyətin ümumi həmrəyliyi bütün xüsusi prinsiplərdən yüksəkdə durur” (5, s. 224).

İnsan fəaliyyətində dəyərlər və dəyərlər seçimi probleminin araşdırılmasında metodoloji

baxımından Şərq və Qərbin malik olduğu dəyərlərə xüsusi diqqət yetirilməsi çox vacibdir. Müasir Azərbaycan cəmiyyəti hər iki regionun sərhədində yerləşdiyinə görə şəxsiyyətin sosiallaşması prosesində hər iki regiona xas olan dəyərləri əlaqələndirmək zəruridir. Məlumdur ki, Şərq xalqlarının mentalitetində ənənəvi olaraq kollektivçilik dəyərləri geniş yer tutur. İnsanlar arasında sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsində onlara söykənmək faydalıdır. Digər tərəfdən Qərb üçün səciyyəvi olan fərdiyyətin rolunun genişləndirilməsi, onun fəallığı və müstəqilliyinin artırılması ilə bağlı dəyərlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir (6, s. 615).

Müstəqillik yolunda inamla irəliləyən və ictimai həyatın bütün sahələrində böyük uğurlar qazanan Azərbaycan cəmiyyətində insan ən yüksək dəyər, sərvət və kapital sayılır. Şəxsiyyət xalqın sərvəti, milli mədəniyyətin cəvharıdır. “Əsl şəxsiyyət o insandır ki, öz yaradıcı fəaliyyəti ilə bütün həyatını xalqın maariflənməsinə həsr edir. Belə şəxsiyyətlər xalqın sərvətidir, milli mədəniyyətin cəvharıdır” (7, s. 5). Həqiqətən də, millətin həqiqi var-dövləti mədəni cəhətdən zəngin, intellektual cəhətdən yüksək inkişaf səviyyəsinə və planetar miqyaslı şüura malik olan, xoşbəxt gələcək üçün öz dəyərli töhfəsini verə bilən şəxsiyyətdir. Sivilizasiyaların, qlobal dünyanın mütərəqqi inkişafına, bəşəriyyətin gələcək taleyinə şəxsiyyətin davranışı və əməllərinin təsir dairəsi durmadan artır. Ayrıca şəxsiyyətin dəyərlər sistemindən, düzgün qərarından tarixi prosesin inkişaf taleyinin asılılığı da artır.

“İnsan kapitalını necə formalaşdırmaq olar, bu çətin, çətin və mürəkkəb proses hansı inkişaf mərhələlərindən keçməlidir, hansı sosial-psixoloji mexanizmlərdən istifadə olunmalıdır, dəyərlər seçimini burada rolu nədən ibarətdir?” və bu qəbildən olan digər problemlər öz həllini gözləyən problemlər sırasına daxildir. Bu mühüm elmi-nəzəri və praktiki problemi tam, əhatəli şəkildə araşdırmaq fikrində deyilik, çünki sözügedən problem bizim tədqiqat predmetimiz deyil, başqa tədqiqat işlərinin mövzudur. Bunu nəzərə alaraq biz insan kapitalının formalaşması probleminin çox mühüm bir mərhələsini və bununla ayrılmaz əlaqədə olan sosial-psixoloji mexanizmləri, yəni şəxsiyyətin fəaliyyətində dəyərlər sisteminin yerini və rolunu hərtərəfli və dərinlən araşdırmağı qarşımıza başlıca məqsəd kimi qoyuruq. Təbii ki, insan kapitalının formalaşması şəxsiyyət üçün normal iqtisadi təminat zəmini yaradılmasını, cəmiyyətdə siyasi sabitliyin, ədalətin, ictimai təhlükəsizliyin təmin olunmasını, demokratik, açıq cəmiyyətin təkmilləşdirilməsini, bazar münasibətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini, insan hüquq və azadlıqlarının real qurulmasını tələb edir. Bu proses həmçinin şəxsiyyətin ətraf aləmə və mövcud ictimai münasibətlərə maraq göstərməsini, informasiya axınına cəlb olunmasını, onun fəaliyyət və dəyərlər seçimi etməsini tələb edir. İnformasiya cəmiyyətində yaşayan və fəaliyyət göstərən şəxsiyyət informasiya axınından müəyyən məlumatlar əldə edir, onları təhlil etmək üçün yaddaş koduna göndərir, təhlil nəticəsində müəyyən qərar qəbul edir və nəhayət, həmin qərarın icrasına başlayır. Bütün bu əməliyyatların reallaşmasında şəxsiyyətin fəaliyyət və dəyərlər seçimi xüsusi və əhəmiyyətli rol oynayır. Bu münasibətdə Karaçi Universitetinin professoru, insan inkişafı nəzəriyyəsinin yaradıcısı Məhbub Ül Həq çox haqlı və düzgün olaraq qeyd edir ki, “iqtisadi artım ancaq insanın seçim imkanlarını artıran vasitədir... İnsan inkişafı firavanlığın yaxşılaşması və seçim imkanı prosesinin genişlənməsidir” (8, s.26).

Təsadüfi deyildir ki, insan potensialının inkişaf indeksi (İPİİ) dəyərlərin qiymətləndirilməsinin yeni başlıca meyarı sayılır. Ş.Əsgərovun fikrincə, hər il dünya dövlətlərinin reytingi İPİİ-yə görə müəyyən edilir. Bu indeks inkişafa çox həssas olub, insan potensialının inkişafının əsas göstəricilərini (təhlil, uzunömürlülük və ləyaqətli həyat səviyyəsi) nəzərə alan indekslərin zəmindən ibarətdir. Məsələn, BMT tərəfindən 2010-cu ildə insan inkişafı haqqında məruzənin 143-147-ci səhifələrində göstərilən il üçün 169 dövlətin İRİİ-yə görə reytingi göstərilmişdir. İndeksin qiyməti sıfırla vahid arasında dəyişir. Azərbaycan 2010-cu il hesabatında 2005-ci illə müqayisədə 34 pillə yüksələrək 169 ölkə arasında İPİİ-yə görə 101-ci

yerdən 67-ci yerə yüksəlmişdir (10, s. 27).

Fərəhli haldır ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən və açıq cəmiyyət quruculuğuna qədəm qoyandan sonra onun fəlsəfi-aksioloji və psixoloji fikrində şəxsiyyətin fəaliyyətində dəyərlər və dəyərlər seçimi probleminin tədqiqinə diqqətin artması müşayət olunur. Bunu son illərdə çap olunan sanballı, dəyərli və məzmunlu əsərlər əyani surətdə sübut edir. Məsələn, Z.Hacıyevin “Keçid dövrü və sosial dəyərlər”, M.Rzayevin «Şəxsiyyət və dəyərlər», İ.S.Qılıçovun “Fəaliyyət və dəyərlər seçimi”, Ş.Əsgərovun “Dəyərlərin qiymətləndirilməsinin yeni meyarı”, Q.V.Rəhimovanın “Azərbaycan psixoloqlarının tədqiqatlarında milli-mənəvi dəyərlər problemi və onun müasir vəziyyəti” və başqalarının əsərlərini göstərmək olar. Bu dəyərli əsərlərin çap olunması, ümummilli lider Heydər Əliyevin vaxtilə Azərbaycan filosofları və psixoloqları qarşısında qoyduğu vəzifəni layiqincə yerinə yetirilməsinə bir töhfədir. Heydər Əliyev xalqımızın keçmişi və hazırkı mənəvi-əxlaqi dəyərlərini müqayisə edərək demişdir: “Bizim xalqımız öz mənəvi dəyərlərinə əsrlər boyu sadıq qalmış və onları inkişaf etdirmişdir. Mənəvi dəyərlərimiz safdır, onlar həmişə insanlarda təmizlik, xeyirxahlıq, yüksək ideyalar tərbiyə etmişdir. Bu gün biz ona görə xoşbəxtik ki, babalarımızdan miras qalmış mənəvi dəyərlər yenidən canlanır və gələcək nəsllə ötürülür” (10, s. 2).

İstər xaricdə, istərsə də Azərbaycanda dəyər probleminə həsr edilmiş çoxsaylı ədəbiyyatlar mövcuddur. Dəyər nəzəriyyəsinin kateqoriyaları sistemində dəyər kateqoriyası mərkəzi yer tutur. Elmi ədəbiyyatda məhz bu kateqoriya ətrafında saysız-hesabsız müzakirələr və qızğın mübahisələr gedir. Sosioloqların hesablamasına görə, fəlsəfi-sosioloji ədəbiyyatda XX əsrin sonuna yaxın dəyər kateqoriyasına yüzdən artıq tərif verilmişdir (11, s. 123).

Dəyər anlayışının müəyyən olunmasına həsr olunan bütün tədqiqat əsərlərində dəyər deyildikdə insan, sosial qrup, bütövlükdə cəmiyyət üçün hər hansı maddi, sosial, mənəvi predmet və ya hadisələrin, həmçinin normaların, idealların və s. əhəmiyyəti başa düşülür. Lakin predmet və ya hadisələrin, norma və idealların əhəmiyyəti termini tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı qəbul edilmir, müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən mənalandırılır.

Tədqiqatçıların dəyər anlayışına münasibəti

Zənnimcə, müasir fəlsəfi-sosioloji və aksioloji ədəbiyyatda dəyər anlayışına münasibət tədqiqatçıları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür. Haqqında söylənilən müxtəlif fikirləri, irəli sürülən ideyaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) Bəzi fikir sahiblərinin qənaətinə, dəyər şəxsiyyət, sosial qrup və bütövlükdə cəmiyyət üçün müsbət əhəmiyyət kəsb edən, onların tələbatları və mənafeələrini ödəyən, vasitələr rolunu oynayan maddi və mənəvi hadisələr, həmçinin normalar, məqsəd və ideallar qismində çıxış edən ideyalar və sövqedicilərdir. Bu, birinci qrupa V.P.Tuqarinov, Z.Hacıyev və başqa tədqiqatçılar daxildir.

Elmi ədəbiyyatda dəyərin yuxarıdakı anlayışı tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti tərəfindən bütövlükdə qəbul olunur. Lakin bununla yanaşı, əhəmiyyət termininin izahında tədqiqatçılar arasında fikir ayrılığı vardır. Belə ki, tədqiqatçıların böyük bir qrupu (məsələn, O.Q.Drobnitskiy, H.V.Motroşilova, M.V.Domin, V.Brojtit və başqaları) belə hesab edirlər ki, dəyər subyektin normal həyat fəaliyyəti və inkişafı üçün müsbət və ya mənfi əhəmiyyətlidir. Buna görə də dəyərləri pozitiv və neqativ dəyərlərə bölmək olar.

Tədqiqatçıların digər qrupu (məsələn, V.P.Tuqarinov, S.F.Anisimov, S.İ.Popov, Y.D.Qranin, Z.Hacıyev və başqaları), əksinə sübut edirlər ki, dəyər əlamətliliyinin yalnız bir formasını, məhz müsbət formasını ifadə edə bilər (12, s.131). Dəyər anlayışına bu mövqedən yanaşan tədqiqatçılar buradan belə nəticə çıxarırlar ki, əhəmiyyətlik dünyası dəyərlər dünyası ilə eyniyyət təşkil etmir, öz həcminə görə birinci ikincidən daha genişdir və ictimai həyatda mənfi rol oynayan, sosial tərəqqiyə zidd olan hadisələri dəyər adlandırmaq olmaz. Hər bir hadisə bu və ya digər dərəcədə əhəmiyyətlidir, lakin onların müəyyən hissəsini, müsbət

əhəmiyyəti olan dəyər adlandırmaq olar. Dəyərdən fərqli olaraq qiymətvermə həm müsbət, həm də mənfi ola bilər. Bəşəriyyət üçün xəstəliyin, aclığın, cinayətlərin əhəmiyyəti mümkün olsa da, onlar dəyər deyildir. Dəyər insani əhəmiyyəti olan predmet və hadisələrin əhəmiyyətliliyinin xüsusi tipidir. Biz də bu elmi mövqedə dayanır və hesab edirik ki, dəyər əhəmiyyətliliyin yalnız müsbət formasını ifadə edə bilər. Bu barədə aşağıda bir qədər geniş söhbət açacağıq.

Dəyərin tərifinin müəyyən olunmasının ikinci qrupuna daxil olan tədqiqatçıların fikrincə, dəyərlər müstəsna olaraq ictimai şüurun komponentidir, ictimai və fərdi şüurun strukturunda normalar, ideallar, ümumiləşdirilmiş təsəvvürlər kimi çıxış edirlər. Başqa sözlə deyilsə, haqqında danışılan tədqiqatçılar dəyərlər sferasını ictimai şüur sferası ilə məhdudlaşdırırlar. Dəyər özünün ən yüksək inkişafında ictimai idealdır və bu əsasda həm də şəxsi insani fəaliyyətin idealıdır. Dəyərlər xalis şəkildə mövcud deyildir, praktikada fərdlərin dəyər təsəvvürləri onların həyatı tələbat və mənafelelerinden ayrılır. Bu ikinci qrupa İ.M.Popovani, İ.S.Narskini və başqalarını daxil etmək olar.

Üçüncü qrupa daxil olan tədqiqatçıların baxışlarına görə, dəyərin məzmunu təkcə olmalı olanı, əxlaqi və estetik ideyaları deyil, ayrıca bir subyekt və yaxud bütövlükdə cəmiyyət üçün az-çox dünyagörüşü və normativ əhəmiyyət kəsb edən bütün şüur fenomenləri və obyektlərini əhatə edir. Lakin hər faydalı olan hələ dəyərli olan demək deyildir. Onlar arasındakı fərq bundadır ki, sonuncu utilitar xarakter daşımır, əsas məqsəd kimi çıxış edir.

Buradan aydın görünür ki, bu qrupa daxil olan tədqiqatçılar dəyər kateqoriyasını ictimai şüur sferası ilə məhdudlaşdırmırlar. Onlar dəyəre ictimai şüur fenomenləri ilə yanaşı, ayrıca bir subyekt və yaxud bütövlükdə cəmiyyət üçün az-çox dünyagörüşü və normativ əhəmiyyət kəsb edən bütün obyektləri daxil edirlər. Bu baxışı, ümumilikdə qəbul etmək olar. Lakin həmin tədqiqatçıların dəyərin anlamını, məzmununu dünyagörüşü və normativ əhəmiyyətlilik ilə eyniləşdirmək fikri qəbul edilməzdir. Sözügedən bu qrupa S.F.Anisimovu, M.H.Rzayevi və başqalarını daxil etmək olar.

Dəyər kateqoriyasının məzmununun müəyyən olunmasında dördüncü qrupa daxil olub müstəqil mövqe tutan və başqalarını təkrar etməyən müəlliflər də vardır. Həmin müəlliflər sırasında professor E.M.Tenkovu və professor V.A.Vasilenkonu göstərmək olar. Hər iki tədqiqatçı bu məsələdə birləşdirən ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, onlar dəyər anlayışını digər tədqiqatçılar ilə müqayisədə geniş mənada götürürlər. Ancaq dəyərin anlayışının geniş mənada izahını müxtəlif aspektlərdə verirlər.

Belə ki, E.M.Penkovun fikrincə, “geniş mənada dəyər insan üçün hər hansı maddi, sosial, mənəvi predmet və ya hadisənin əhəmiyyəti, həmin predmet və ya hadisələrə münasibət, onların həm cəmiyyət, həm də şəxsiyyət tərəfindən qiymətləndirilməsi başa düşülür” (13, s. 74). E.M.Penkovun dəyər kateqoriyasının məzmunu haqqında söylədiyi fikir ümumilikdə təqdirəlayiqdir, xüsusən onun dəyərin insan üçün hər hansı maddi, sosial, mənəvi predmet və ya hadisənin əhəmiyyəti olması haqqındakı fikri maraq doğurur. Ancaq onun dəyər anlayışına dəyər münasibəti və qiymətverici münasibəti aid etməsi fikri ən azı mübahisə doğurur. Çünki bu üç anlayış bir-birinə çox yaxın olsalar da, onlar arasında fərqli, özünə-məxsus cəhətlər də vardır. Təsadüfi deyildir ki, tədqiqatçılar dəyər münasibəti və qiymətverici anlayışlarını fərqləndirirlər. M.V.Dyomin hesab edir ki, dəyər münasibəti subyektin gerçəkliyin predmet və hadisələrinə münasibətidir. Dəyər isə obyektiv hadisə kimi insan fəaliyyətinin yalnız imkanındır və bu imkanın aktiv sövqedici gücə çevrilməsi üçün o, insan beynində əks olunmalıdır. Dəyərin belə dərk olunması qiymətvermə sayəsində mümkündür. Bu və ya digər predmet və hadisə yalnız ona məxsus olan obyektiv xassəsinə görə deyil, həm də insanın ona yaxın olan münasibətinə görə müəyyən dəyər statusu kəsb edir. Başqa sözlə deyilsə, qiymətvermə dəyərin bərqərar olması formasıdır; qiymətvermə idraki fəaliyyətdir.

Daha dəqiq desək, qiymətvermə aktında gerçəkliyin predmet və hadisələrinin subyekt üçün dəyərliliyi dərk edilir (14, s. 23).

Qiymətverici münasibət dəyər münasibətinin tərkib hissəsi kimi subyektin necə hərəkət edəcəyi barədə qərarını hazırlayır, onun şüurunun tənzimləyici funksiyasının formalaşmasına kömək edir. Dəyər - dəyər münasibətinin predmetidir. Bununla əlaqədar olaraq L.A.Suleymanovanın aşağıdakı fikri səciyyəvidir: “Dəyər münasibətində iki məqamı dəqiq fərqləndirmək lazımdır. Bir tərəfdən təbii xassələr ilə şərtlənən predmet insanın müəyyən tələbatını ödəməyə qadir olmalıdır, digər tərəfdən insan predmetin bu xassəsinin özü üçün dəyər olduğunu dərk etməlidir” (15, s. 23). Deməli, dəyər münasibəti anlayışı dəyər anlayışına nisbətən daha geniş anlayışdır. Dəyərin mahiyyəti dəyər münasibəti anlayışı vasitəsilə açılır. Dəyər münasibəti anlayışı dəyər, qiymətverici münasibət və dəyərlər orientasiyası anlayışları arasında əlaqələndirici həlqədir.

Dəyər orientasiyası insan şüurunu müəyyən dəyərlərə istiqamətləndirir və həmin dəyərlərə müvafiq olaraq subyektin davranışını tənzimləyir. Lakin yuxarıda deyilənlər heç də dəyər və dəyər orientasiyası anlayışlarını eyniləşdirməyə və yaxud dəyəri dəyər orientasiyasına müncər etməyə əsas vermir.

Nəticə

Dəyər kateqoriyasının mahiyyəti, məzmunu haqqında elmi ədəbiyyatda söylənilən fikirlərin, irəli sürülən ideyaların aparılan nəzəri təhlili göstərir ki, onların hamısı dəyərlərin müəyyən tərəfini, əlamətini ön plana çəkir və onu əsas kimi götürür. Lakin həmin fikirləri, nəzəri müddəaları qarşılıqlı əlaqədə və başlıca müsbət əlamətlərin məcmusu halda götürdükdə, dəyərlərin ümumi mahiyyəti, məzmunu açılır. Bu baxımdan sözü gedən baxışların hamısını müəyyən aspektdə və mənada doğru hesab etmək olar. Bundan əlavə, dəyər kateqoriyasının mahiyyəti haqqında fikir söyləyən tədqiqatçıları birləşdirən ümumi bir cəhət də vardır. Bu ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, həmin tədqiqatçılar insan ilə münasibətə daxil olan və onun üçün müsbət əhəmiyyəti olan hər şeyi dəyər sayırlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Кветной М.С. Человеческая деятельность, сущность, структура, типы (социологический аспект). Изд-во Саратовского ун-та, 1974 – 223 с.
2. Келле В.Ж. Культура. «Введение в философию». М., 2007 – 623 с.
3. Шевченко В.Н. Общество. «Введение в философию». М., 2007 - 623
4. Qılıcoy İ.S. Fəaliyyət və dəyərlər seçimi. Bakı, 2005- 371 s.
5. Rüstəmov Y. Fəlsəfənin əsasları. Bakı, 2004 – 499 s.
6. Мурадов Ш.М., Гезалова А.К., Эфендиев. Глобализация демографическое развитие и трудовая активность населения в Азербайджане. Баку, «Элм», 2007 – 264 с.
7. Розов Н.С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. Новосибирск, 1998 – 197 с.
8. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии. М.: 1990 – 718 с.
9. Ващекин Н.П., Абрамов В.Ф. Информационная деятельность и мировоззрение. Иркутск, 1990 – 296 с.
10. Rzayev M.H. Şəxsiyyət və dəyərlər. Bakı, 2005 – 77 s.
11. Личность в процессе демократизации общества». Баку, изд-во «Елм», 2001 – 68 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990 – 454 с.
13. Пеньков Е.М. Социальные нормы: управление, воспитание, поведение. М., «Высшая школа», 1990, 176 с.
14. Демин М.В. Природа деятельности. М., 1984, 168 с.

15. Сулейманова Л.А.. Ценностные ориентации личности и регуляция взаимоотношений в контактных группах. Баку «Элм», 1989, 106 с.

Кенуль Салманова

РОЛЬ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ В ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о том, что считается необходимым обращать внимание на роль ценностей при анализе деятельности человека в обществе. Рассмотрение ценностей необходимо для удовлетворения потребностей, интересов. Ценности играют роль регулирующего, интегрирующего и мотивирующего источника деятельности личности. Вся целенаправленная деятельность человека, полезная для общества, основывается на той или иной системе ценностей.

Ключевые слова: человек, ценности, общество, личность, целенаправленная деятельность

Konul Salmanova

THE ROLE OF THE VALUE SYSTEM IN HUMAN ACTIVITY

SUMMARY

The article states that it is considered necessary to pay attention to the role of values when analyzing human activity in society. Consideration of values is necessary to satisfy needs, interests and interests. Values play the role of a regulating, integrating and motivating source of personality activity. All purposeful activity of a person useful for society is based on one or another system of values.

Keywords: person, values, society, personality, purposeful activity